

Şakir Sabir Zabit'in Kerkük'te İçtimai Hayat -Folklor- Eserinde Irak Türkmen Türkçesi Dil Malzemesi

Önder SAATÇI
kerkuklu7@hotmail.com

Dil araştırmalarının önemli bir kolu ağızlardan yapılan derleme çalışmalarıdır. Ağız derlemeleri ise bir yandan kelime bir yandan da metin derlemeleri ile gerçekleştirilir. Bütün bunlar bir dilin gramer yapısını ortaya koymada ve bilhassa dilin tarihî gelişim içindeki seyrini göstermede yarar sağlar. Ağızlardan kelime derlemeleri ayrıca bir kelimenin ne zamandan beri dilde yaşama-ya başladığına, ne gibi anlam gelişmeleri gösterdiğine, o kelimenin dilin kendi ürünü mü yoksa alıntı bir unsuru mu olduğuna, buradan hareketle bir milletin diğer milletlerle ne ölçüde münasebette olduğuna ışık tutar. Kelimeler aynı zamanda belli bir yörede konuşulan bir ağzın diğer ağızlarla olan bağlantısını ve ilişkilerini de ortaya koymada ve bu yolla ağızların sınıflandırılmasında da önemli birer ölçüttür.¹ Nihayet, kelimeler birer kültür unsuru olup her birinin işaret ettiği kavram bir milletin hayatındaki önemli ipuçlarıdır. Bütün bu yönleriyle ele alındığında kelime derlemenin ne kadar önemli ve gerekli bir çalışma olduğu daha iyi anlaşılır.

Şüphesiz, yukarıdaki amaçlara

1 Leyla Karahan, "Gramatikal Ölçütlerle Belirlenen Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarında Leksik Verilerin Anlamlılığı Üzerine" *Diyalektolog*, Kış 2013, S:7, s. 1-9.

ulaşabilmek için derlenen kelimelerin sözlüklerde kayıt altına alınmış olması gereklidir. Bu uğurda Türkiye Türkçesi için yapılmış en önemli çalışma Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'dür.² Bunun yanı sıra her bir yöre için de çeşitli sözlükler ve kelime listeleri yayınlanmıştır. Kerkük ağzının kelime hazinesini ortaya çıkarmak için de bugüne kadar değerli ürünler verilmiştir. Bunlardan biri Habib Hürmüzlü'nün Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü³ diğeri de Ata Terzibaşı'nın Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük'tür.⁴ Ancak bu iki sözlüğün Irak Türkmenlerinin bütün söz varlığını ortaya çıkarması ve kayıt altına alması bugün için mümkün görünmemektedir. Bu yüzden Irak Türkmenlerinin söz varlığının bütünüyle gün ışığına çıkarılabilmesi için daha başka çalışmalara da gerek vardır.

2 Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK yayını, Ankara 1963-1983.

3 Habib Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları (2. baskı), Kerkük 2013.

4 Ata Terzibaşı, *Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük* (1. cilt), Kerkük 2011; *Ata Terzibaşı, Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük* (2. cilt), Kerkük 2013, *Ata Terzibaşı, Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük* (3. cilt), Kerkük 2015; Önder Saatçi, *Ata Terzibaşı'nın Türk Diline Son Armağanı: Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük*, Kardaşlık, S: 70 (Nisan-Haziran 2016), s. 18-20.

Bu cümleden olmak üzere, bugüne kadar bazı değerli çalışmalar da ortaya konmuştur. Mesela, Çoban Hıdır Uluhan Kerkük Türkçesinin Söz Varlığı⁵ ve Irak Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler⁶, Jale Demirci Kerkük Ağzı Söz Varlığı Üzerine: Kerkük Ağzındaki İngilizce Alıntılar, F. Sibel Bayraktar Irak Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler⁷, Banu Saatçi Kerkük Ağzına Yerleşen Yabancı Sözcükler⁸, Bülent Hünerli Kerkük Türkmen Türkçesindeki Eskicil Bitki Adları Üzerine⁹ ve Kerkük Türkçesindeki Batı Kaynaklı Alıntı Sözcüklere Eklemeler¹⁰ gibi makale ve bildirilere imza atmışlardır. Ayrıca, tarafımızdan kaleme alınan

5 Çoban Uluhan, "Kerkük Türkçesinin Söz Varlığı", *Kardaşlık*, S: 243-244, s. 14-19.

6 Bu eserde yazar Çoban Hıdır Haydar adını kullanmıştır. Bkz.: Çoban Hıdır Haydar, *Irak-Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar-1996, S: 1, s. 219-224.

7 Fatma Sibel Bayraktar, "Irak Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler", *Kardaşlık*, S: 14 (Nisan-Haziran 2002), s. 28-32.

8 Banu Saatçi, "Kerkük Ağzına Yerleşen Yabancı Sözcükler", *Kardaşlık* (Nisan-Haziran 2010), S: 46, s. 39-41.

9 Bülent Hünerli, "Kerkük Türkmen Türkçesindeki Eskicil Bitki Adları Üzerine", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültür Sempozyumu*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi yayınları, Bilecik 2014, s. 333-334.

10 Bülent Hünerli, *Kerkük Türkçesindeki Batı Kaynaklı Alıntı Sözcüklere Eklemeler*, *Kardaşlık*, S: 55, s. 28-32.

Özbekistan'dan Kerkük'e Akralık ve Hitap Kelimelerimiz¹¹ ile Irak Türkmen Folklorundan Kerkük Ağzına¹² başlıklı yazılar da bu yolda yazılmış yazılardan bazılarıdır. Bunun yanı sıra, Kardeşlik dergisinde dünden bugüne yayınlanan pek çok yazı ve folklor malzemesi içinde de Irak Türkmen Türkçesine ait söz varlığına dair unsurları bulmak mümkündür. İşte bütün bu malzemenin çok titiz bir şekilde elden geçirilmesiyle Irak Türkmenlerinin söz varlığı daha iyi tespit edilecektir. Bu çalışmalarda araştırmacılara ışık tutacak bir kaynak da Şakir Sabir Zabit'in Kerkük'te İçtimai Hayat -Folklor- eseridir¹³. Bu eserde Zabit bizlere bol malzeme sunmaktadır. Ancak, yazarın meslekten bir dilci veya folklorcu olmayışı, daha ziyade, idealist bir yaklaşımla Irak Türkmenlerinin kültür değerlerini ortaya çıkarmaya çalışması, eserlerinin ilmî disiplinden uzak ve faydalanılması güç bir hâle gelmesine yol açmıştır. Buna rağmen biz bu güçlüklerin yenilebileceğini ve söz konusu eserlerden dil çalışmalarında faydalanabileceğimizi düşünmekteyiz. İşte bu yazımızda Şakir Sabir Zabit'in söz konusu eserini kısaca tanıttık ve bunun Irak Türkmen Türkçesi araştırmalarına ne gibi katkılar sağlayabileceğini eleştireci bir yaklaşımla incelemeye çalışacağız:

Kerkük'te İçtimai Hayat-Folklor-: Eser temelde Kerkük'ün sosyal

- 11 Önder Saatçi, "Özbekistan'dan Kerkük'e Akralık ve Hitap Kelimelerimiz", Kardeşlik, S: 48(Ekim-Aralık 2010), s. 44-47.
- 12 Önder Saatçi, "Irak Türkmen Folklorundan Kerkük Ağzına", Kardeşlik, S: 65(Ocak-Mart 2015), s. 36-37.
- 13 Şakir Sabir Zabit, Kerkük'te İçtimai Hayat-Folklor-, Zaman Basımevi, Bağdat, 1964.

hayatında yer alan halk inançlarının, folklorik ürünleri ve uygulamaları bir araya getirmek amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye Türkçesi ve Arap harfleriyle yazılan bu kitapta Zabit'in bazı kelimeleri Kerkük ağzındaki telaffuzla yazıya aktardığını, kullandığı bazı kelimeleri de yazı dilinden değil, doğrudan Kerkük ağzından seçtiği görülür. Yazar kitapta her ne kadar sade bir dil benimsemiş olsa da anlatımda pek çok kusurlu cümleler kurmaktan kurtulamamıştır. Buna karşılık kitap Kerkük folkloruyla ilgili hemen hemen bütün konulara yer verir. Geniş bir mecmua niteliğinde olan kitabın ilmî usullerle hazırlanmamış olması araştırmacılar için büyük bir talihsizlik olsa da muhteviyatının dolgunluğu kitabın görmezden gelinmesinin önünde en önemli engeldir. Zabit'in bu eserinde bazı konular çok kısa tutulurken bazıları oldukça geniş bir şekilde işlenmiştir. Yazar da eserin bu gibi kusurlarının farkındadır. Nitekim, kitabın ön sözünde, Kerkük'ten Bağdat'a taşınmış olmasından dolayı derlemelere devam edemediğinden, elindeki malzemeyi de bir an önce yurttaşlarına ulaştırma kaygısından bahsetmekte ve kitabın, bu kusurlarına rağmen baskıya verildiğini bildirmektedir. Kitapta yer alan bazı bilgiler yazarın yakın akrabası ve Kerkük'ün meşhur edebiyatçılarından olan Molla Sâbir'den alınmıştır. Yazar bir şükran nişanesi olarak bu gibi bilgilerin geçtiği yerlerde Molla Sabir'i kaynak kişi olarak zikretmiştir. Kitapta yer alan başlıca konuları ise şöyle sıralayabiliriz: bitki ve çiçek adları, hayvan adları, halk hekimliği terimleri, mutfak eşyalarının adları, eğlence yerleri ve uygulamaları, evlenmeyle ilgili

adetler ve törenler, hamam kültürü ve Kerkük'ün hamamları, giyim-kuşam, yemek adları, çocuk folkloru, ev eşyaları, halk mimarisi, yağmur duası ve uygulamaları, zenaat ve meslekler, bilmeceler, masal, fal, inanç, vb.

Biz bu konuların anlatımı sırasında geçen bazı kelimeler üzerinde duracak, böylece Kerkük ağzındaki kelime hazinesini daha yakından tanımaya ve bu zengin söz varlığının nasıl literatüre kazandırılacağına dair düşüncelerimizi aktaracağız.

Bitki ve çiçek adları: bağdadhewínci, çedene, çigden, dévedabbani, dombalan, 'eccikâvîg, gelinbarmâgı, göbelek, gömeren, hebellük, herñük, kalğana, kazayağı, kenger, kerewiz, kewer, kocabaşı, kulağagiren, kuşüzümü, kuzukulâgı, mirçâliğ, paşayemiş, payan, pence, përpine, pisot, sırtmağ, sütlügen, şâkıldag, şekerem, şepellüh, şikëyik, şişmilla, teretüre, topalağ, turpaka, turşaka, tütürük, üzërlük, yârpuz.¹⁴

Habib Hürmüzlü'nün Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü'ne¹⁵ baktığımızda yukarıdaki bitki ve çiçek adlarından "'eccikâvîg, göbelek, gömeren, hebellük, koca-başı, kulağagiren, paşayemiş, pisot, sütlügen, şekerem, şikëyik, şişmilla, tütürük, üzërlük" kelimelerinin sözlükte bulunmadığını gözlüyoruz. Zabit'in kerewiz olarak kaydettiği bitkinin karşılığında ise Hürmüzlü'nün sözlüğünde hiçbir tanımlamaya gerek duymadan "kereviz" yazıldığını; oysa Kerkük'teki kereviz bitkisinin daha çok bir garnitür, Anadolu'daki kerevizin-

14 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 23.

15 Bundan sonra "Hürmüzlü'nün sözlüğü" şeklinde zikredilecektir.

se yemeği yapılan bir sebze olduğunu biliyoruz. Zabit'in "Teretüre"si Hürmüzlü'nün sözlüğünde "tere otu" şeklinde karşılanmış; oysa TDK Türkçe Sözlük'te "tere otu" maddesi yer almıyor. Zabit'in kalgana, turpaka, turşaka şeklinde kaydettiği bitkilerin de bu hâllerıyla aslında Kifri ve Tuzhurmatı ağzlarındaki telaffuzlar olduğunu aynı sözlüğe baktığımızda anlıyoruz.

Irak Türkmen Türkçesindeki bitki ve çiçek adlarının ayrı bir sözlüğünün yapılması, her bir maddenin Türkiye Türkçesinde nasıl karşılandığının gösterilmesi ve bu adların biyolojideki Latince adlardan hangisiyle karşılanacağı biz dilcileri bekleyen önemli çalışma konularıdır. Ayrıca, Irak Türkmenlerindeki bitki ve çiçek adlarının her birinin etimolojisinin yapılması ve söz konusu adların dil bilimi bakımından incelenerek ne gibi yollarla bu adlandırmaların yapıldığı, sırada bekleyen çalışmalardır. Bülent Hünerli'nin yukarıda sözünü ettiğimiz bildirisi¹⁶ bu alanda değerli bir çalışmadır.

Zabit'in Kerkük'te İctimai Hayat-Folklor- kitabındaki diğer bir ilgi çekici kelime kümesi ise güvercin çeşitlerine verilen adlardır. Kerkük'te güvercin besleme başlı başına bir hobidir. Bu hobiyi benimseyenlere halk arasında "kuşbaz" denir. Farsçadan dilimize giren -baz eki oynatan anlamında olup bu hobiyi benimseyenler hem bu kuşlarla oynar hem de onları oynatırlar. Hatta, bazen kuşların becerilerini yarıştırdıkları da olur. Yazarın bu cümleden bize sunduğu adlar şunlardır:

Güvercinin biçimine göre ad-

16 Bkz. 8 numaralı dipnot.

ları: 'alemeyn kuşu, Bağdat kuşu, Basra kuşu, hammam, kitli, Musul kuşu, Şam kuşu, taklabaz, toran(dağ toranı, kuyu toranı), Urfa kuşu, Yāhu Sileymanı.¹⁷

Güvercinin rengine göre adları: ak, atlas, ballüti-zenbeki, buzağ, 'enberi, fenerli, kere, mîskî, nallı.¹⁸

Güvercinlere verilen bu gibi adların tamamen yöreye mi ait olduğu yoksa yörede konuşulan Arapça ve yakın komşu İran'daki Farsça adlarla bir ilişkisi olup olmadığı araştırılmaya muhtaç konulardır. Güvercinin hem biçimi hem rengi bakımından adlandırılması ise yöredeki bu kültürün ne derece köklü olduğunun göstergesidir. Bu arada, yukarıdaki kuş adlarının çoğunu da (Musul kuşu¹⁹, toran, 'enberi hariç) Hürmüzlü'nün sözlüğünde buluyoruz.

Çeşitli hayvan, böcek ve diğer kuş adları:

Kuşlar: arşunu götünde, bayaz karga, bayguş, balıgçın, bibisu(kumru), biçin kuşu²⁰, bîlbîl, cennet kuşu, çöl sonası (yaban ördeği), durna (turna), durrac, keçelkergez, kere karga, kerkülik (keklik),²¹ kıllıg²², millacurra²³, sığırçın, söğit kuşu, süske, tıtvan kuşu.²⁴

17 Kuşların adlarının verildiği bölümde renk ve dış görünüş özellikleri de kaydedilmiştir. Ancak biz yazımızın sınırlarını aşmamak için o bilgileri aktarmadık. Bkz. Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 74-75.

18 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 74-75.

19 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "musil" maddesinin karşısında "bir cins güvercin" yazılı olup bu cinsin kastedilmiş olduğunu düşünüyoruz.

20 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "biçinçi kuşu" şeklinde kaydedilmiştir.

21 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "keklük" şeklinde kaydedilmiştir.

22 Kerkük ağzında "kırgıllıg" da denir.

23 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "millacürre" şeklinde de söylendiği kaydedilmiştir.

24 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 75-77.

Bazı hayvan ve böcek adları: alma kurtu, bağdadkaç, bızavburnu, bire²⁵, cırcıra²⁶, çevirke, çibîn, çemçele 'ene, çobanyastuğu, 'ekrep, hebelül, ilan, ilankaç(yengeç), kâzılabâzıla, kemçıkuyruğ, kırkayak, kırmızı kurt, kızlaryoldâşı(kertenkele), kolbaka, kuçıkbâlıh (ilan bâlîği), mîçek, sırsır(hamam böceği), târidévêsî, tospaka, yellepe(kelebek).²⁷

Hürmüzlü'nün sözlüğüne müracaat ettiğimizde yukarıda sıralanan kuş, hayvan ve böcek adlarının yarıdan çoğunun anlamına ulaşmak mümkündür. Eksiklerin de zamanla kayıt altına alınması beklenir. Bu gibi adların diğer Türk lehçelerindeki ve bilhassa Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Türkçelerindeki karşılıklarının bulunup etimolojilerinin ortaya konması dilcileri bekleyen zevkli bir çalışma olacaktır. Zira, yukarıdaki adlardan ilankaç, kıllıg, kolbaka, yellepe gibi kelimelerin etimolojisinin araştırılması ilgi çekici sonuçlara gebecektir. Arşunu götünde, keçelkergez, kırmızıkurt, kızlaryoldâşı, çobanyastuğu kelimeleri de Türk dilinin bütün lehçe ve ağzlarında rastladığımız zengin benzetme ve somutlaştırma örneklerindedir. Emine Gürsoy-Naskali'nin E. Denisson Ross'tan çevirerek dilimize kazandırdığı Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü²⁸ bu gibi çalışmalarda iyi bir kaynak olarak kullanılabilir.

25 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "birre" şeklinde de söylendiği kaydedilmiştir.

26 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "cırcır" maddesinin karşısında "orak böceği, ağustos böceği" yazılı olup bu böceğin kastedilmiş olduğunu düşünüyoruz.

27 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 75-77.

28 E. Denisson Ross, (Çev.: Emine Gürsoy Naskali), Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü, TDK yayınları, Ankara 1994.

Şakir Sabir Zabit'in kitabında bize sunmuş olduğu çok değerli bir söz varlığı da genç kızların güzelliklerini vassetmede Irak Türkmenlerinin kullanmış oldukları sözlerdir. Sözler şunlardır: mine boylı, fındık burun, ala gözlü, çatma kaşlı, kaytan dudak, pembe yanak, ince belli, inci diş, çelēbī ayağ, kelem barmağ, hiyar bilegli, şüşe(şişe) gerdanlı, ay suratlı, sırma saçlı, kemend hörıklı, sona yerişli, çarhıma yeriş, ceyran bahışlı.²⁹

Bu gibi benzetmelerin halk edebiyatı metinlerinde sık sık kullanıldığını hepimiz gözlemlemiştir. Bunların da diğer Türk lehçelerindeki benzerleriyle karşılaştırılması estetik anlayışımızı oluşturan pek çok ortak unsurun ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Zabit'in yemek kültürüne dair verdiği bilgiler de Irak Türkmenlerinin ne ölçüde zengin bir mutfağa sahip olduklarını göstermektedir. Onun saydığı yemek adları kitabın yazıldığı 60'lı yıllarda bile yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuş yemeklerdir.³⁰ Kültürün kaybolması o kültürle beraber birçok kelimenin de kaybı demektir. Bu yüzden Kerkük mutfağının ürünü olan yemek adları mutlaka sözlüklerde yer almalıdır. Zabit'in aktarmış olduğu yemek adları şunlardır: bulamac, cırbıl, deleme, döğme, dögmec, helise³¹(Kerkük usulü aşure), kâşşam aşı, kere harman, kışkek, kurut aşı, mistafa, pincer aşı, sütlü buğda aşı, sütlü pirinc, tarhana aşı, tērmiye (hurma tatlısı)

yöğirt aşı.³² Yukarıdaki yemek adlarının birçoğunu(kurut aşı, mistafa, pincer aşı, sütlü buğda aşı, sütlü pirinç, yöğirt aşı hariç) Hürmüzlü'nün sözlüğünde bulabiliyoruz. Ancak bu sözlükte bulamadığımız daha pek çok Kerkük yemeği olduğunu da söylemek mümkün. Hürmüzlü'nün sözlüğünde bulunmadığını tespit ettimiz bazı yemek adları da şunlardır: burğıl kıftesi, kabağ turşu(çorba çeşidi), kehye (tatlı çeşidi), kelle küpe, tamata aşı, tehin doşab (tahin pekmez), tikke(kuşbaşı şiş), patatacep (patatesle yapılan bir yemek), yağ doşab, zelābiye(bir tatlı çeşidi), zılq aşı, zılbiye(hamur işi).

Yemek adlarının etimolojisi de ilgi çekici bir araştırma alanıdır. Bu tür çalışmalarda hangi yemek adının hangi dilden gelmiş olduğu veya hangilerinin Türkçenin en kadim devirlerinden bu yana dilde yaşatıldığı ve kültür çevreleri değiştikçe yemeklerinin yapılarıyla beraber adının da ne ölçüde değişip değişmediği gibi soruların cevap bulması beklenir. Merhum Ziyat Akkoyunlu'nun Tuz³³ ve Türk Mutfağından Kaybolan Yemekleri Yaşatan Kerkük Mutfağı³⁴ başlıklı makaleleri bu alanda atılmış birer adımdır, denebilir. Merhum Akkoyunlu anılan son eserde pek çok Kerkük yemeğinin adı, bu yemek adlarının nerelerden kaynaklandığı, bazı sebze adlarının etimolojileri, vb. bilgileri geniş bir perspektifle okuyucuya sunuyor.

Zabit'in eserinde dikkatimizi çe-

ken bir diğer kelime grubu da hamam kültürü ile ilgili kelimelerdir. Bilindiği gibi her ne kadar günümüzde hamamlar varlığını sürdürse de eskiden kullanılan araç gereçlerin birçoğu tarihe karışmıştır. Bu gibi araç gereçlerin ve hamamın bölümlerinin adları artık unutulmaya yüz tutmuştur. Zabit'in eserinde geçen hamam eşyaları ve hamam bölümlerinin adları şunlardır: cehennem sekküsü(göbek taşı), çatlankuç sâbını, çinî(porselen kap)³⁵, delleg³⁶, hamam daşı, hamam döşegi, hamam legēni, hamam tāsı, havlı, hışıl, kestem pēstamal, kümbet, life, pislîh(bir deri hastalığı), sekkü(yükselti), zırnik(tüy dökücü ilaç).

Hürmüzlü'nün sözlüğünde hamamla ilgili kelimelerin bir kısmını bulmak mümkün. Bunlardan en ilgi çekici olanları ise çatlankuç, hışıl, kestem, zırnik kelimeleridir. Bunların etimolojileri ilgi çekici sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu kelimelerden "hışıl" kadınların kullandığı bir süs eşyası olup Kerkük'te "halhal" karşılığında kullanılan "hıcıl"le ses benzerliği taşımaktadır. Bu kelimenin(hışıl) "hıcıl"den farklılaşarak yeni bir ses yapısı ve anlam kazanmış olma ihtimali araştırılmaya değer bir konudur. Zira bu gibi anlam olaylarına dilimizde sıklıkla rastlanır: kadın-hatun, surat(yüz)-suret(şekil), bakır(maden)-mangır(para), m e t a l i k (m e t a l d e n) -metelik(para), bıçkı-bıçki,... "Zırnik" kelimesinin ise genel Türkçe sözlüklerdeki karşılıklarından biri "arsenik"tir. İki kelime arasındaki anlam eşleş-

29 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 39.

30 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 71.

31 "Herise" şekli daha yaygındır. Bkz. Habib Hürmüzlü, Kerkük Türkçesi Sözlüğü, "herise maddesi", Kerkük Vakfı yayınları, İstanbul 2003, s. 177.

32 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 71.

33 Ziyat Akkoyunlu, "Tuz", Kardaşlık, S: 44(Ekim-Aralık 2009), s. 26-27.

34 Ziyat Akkoyunlu, "Türk Mutfağından Kaybolan Yemekleri Yaşatan Kerkük Mutfağı", Kardaşlık, S: 54(Nisan -Haziran 2012), s. 19-25.

35 Hürmüzlü'nün sözlüğünde "çinni" şeklinde de söylendiği kaydedilmiştir.

36 Hürmüzlü'nün sözlüğünde bu şeklin Tuzhurmatı ağzına ait olduğu yazılıdır. Ancak biz bu şekli Kerkük'te de gözlemlemiştiriz.

mesinin yanında ses benzerliği de dikkat çekicidir. Bu gibi hususlarda hüküm verebilmek için gerçekten ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kerkük'te İctimai Hayat-Folklor kitabında yer alan diğer bir kelime grubu ise haftanın gün adlarıdır. Zabit'in verdiği bilgilere göre Kerkük'te gün adları şöyle sayılır: cüm'e, şembe, ehed, pëgember, sâli, çerşembe, 'elî.³⁷ Bunlardan pëgember pazartesi günü olup peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'in doğum gününün bir yadigârıdır. Perşembeye 'elî denmesi ise Hz. Ali(RA) ile ilgili olsa gerektir. Bunun yanında, "ehed" Arapçadan, "şembe" Farsçadan alınmıştır. Böylesi adlandırmaların folklordeki çeşitli inanç ve uygulamalarla ilgili olduğu şüphesizdir. Bu gibi adlandırmalar geleneklerin hayatımızı tamamıyla sarmış olduğu devirlerde bütün manevî değerlerimizin dile yansımalarının birer örneğidir. Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde de buna benzer gün adlandırmalarının lehçeler arası kelime karşılaştırmalarıyla ortaya çıkarılması dilimizin zenginliğini ortaya koyacaktır. Bu hususta Tuncer Gülensoy'un Bazı Anadolu Ağzlarında Haftanın Günleri Üzerine Bir İnceleme³⁸ başlıklı tebliği öncü bir çalışmadır.

Kitaptaki en zengin kelime gruplarından biri de hastalık adlarıdır. Zabit'in, eserinde haber verdiği hastalık adları şunlardır: alapardı, aybâşi(çocuk hastalığı), Bağdadkatı(şark çibani), baş düşüp, burığ, çiban, çiçek, diş ağrısı,

dik(verem), geçel, gıdışme (kaşıntı), göbek düşmesi, göze su enmeḥ, hıyarçuḡ, ḥora, ıška, isitme(ateşlenme, titretme, kan kusmaḡ(verem), kereyatâliḡ(tifo), kızânbug, kızzalkurt, kötır(uyuz), kulınç, kusaḥ, ölet(veba), öskirme, pisliḡ, sancı, sıçanoynaḡı, sîngîl(sığıl), vurḡın(nüzul), yağyarası, yel.

Yukarıdaki hastalık adlarının yarısından fazlasının anlamlarını Hürmüzlü'nün sözlüğünde bulmak mümkündür. Bu hastalık adlarından en ilgi çekici olanı kızzalkurt'tur. Bu kelimenin aslı "kızıl kurt" tamlamasıdır.³⁹ Bu adlandırmada hastalığa sebep olan parazitin rengi ve görünüşü esas alınmıştır.⁴⁰ Kerkük ağzında bu kelimenin beddua amacıyla da sıklıkla kullanıldığı gözlenir. Anadolu ağzlarında da yaygın olan bu beddua⁴¹ Irak Arap lehçesine bile geçmiştir. Irak Türkmenlerinde kullanılan hastalık adlarının Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırılması da ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Türkçemizde hastalıkların çok eskiden beri çeşitli şekillerde adlandırıldığı bilinmektedir. Bu hususta ya benzetme veya örtmece yolu tutulmuştur. Türkçede hastalık adları ile ilgili yayınlardan da kısaca bahsetmek gerekirse, bu husustaki en önemli kaynak yukarıda sözünü ettiğimiz TDK Derleme Sözlüğü'dür. Zafer Öztek bu

sözlükte geçen hastalıkla ilgili kavram ve terimleri bir araya getirerek Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü adında bir sözlük hazırlamıştır.⁴² Ferruh Dinçer'in Hastalık Adlarının Halk Dilindeki Türkçe Karşılıkları⁴³ makalesi hem insan hem de hayvan hastalıklarının Anadolu ağzlarındaki adlarını konu alan kısa ama dolgun içerikli bir çalışmadır. Aylin Koç da Hastalık İsimlerinde Örtmece başlıklı makalesinin sonunda uzun bir hastalık adları listesi vermiştir.

Görüldüğü üzere, Kerkük ağzındaki kelime hazinesi oldukça zengindir. Bu zenginlik Irak Türkmen ağzlarının tamamı düşünüldüğünde daha da büyük bir söz varlığının habercisidir. Bu büyük hazinenin akademik çalışmalarda mutlaka göz önünde bulundurulması ve işlenmesi gereklidir.

İŞARETLER :

ā: uzun a
ē: uzun e
é: kapalı e (e-i arası ses)
ḡ: art damak ḡ'si (غ) (gayın)
ḥ: ha ح
ḫ: hırıltılı h خ
í: ı – i arası ses
ķ: art damak ķ'si ق
ō: uzun o
ū: uzun u
‘: ayın ع

KISALTMALAR:

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
Bkz. : Bakınız.
C : Cilt
Çev. : Çeviren
S : sayı
s. : sayfa
TDK : Türk Dil Kurumu

37 Ş. Sabir Zabit, a.g.e., s. 41.

38 Tuncer Gülensoy, Bazı Anadolu Ağzlarında Haftanın Günleri Üzerine Bir İnceleme, Uluslar Arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri, Güven Matbaası, Ankara 1976, s.49-54.

39 Kelimenin kökeni hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Vefa Nalbant, Anadolu Ağzlarında Beddua Olarak Kullanılan Kızıl Kurt ve Kızırkot Sözcükleri ve Bu Sözcüklerin Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, S:4(Aralık 2007), s. 45-52.

40 Ferruh Dinçer'in Hastalık Adlarının Halk Dilindeki Türkçe Karşılıkları, Türk Dili, Nisan 1969, s. 63.

41 M. Vefa Nalbant, a.g.m., s. 45-52.

42 Zafer Öztek, Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1992.

43 Ferruh Dinçer, a.g.m., s. 60-63.